

УДК 811.161.2:003.074"18/19"(477.87)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-41>

Петро ФЕРЕНЦ,
orcid.org 0009-0001-4601-5879
кандидат історичних наук,
головний спеціаліст відділу освіти, культури, молоді та спорту
Рахівської міської ради
(Рахів, Закарпатська область, Україна) pet.ferenc65@gmail.com

Олександр МАЛЕЦЬ,
orcid.org/0000-0001-7927-4335
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри готельно-ресторанної та музейної справи
Мукачівського державного університету
(Мукачеве, Закарпатська область, Україна) A.Malets@mail.msu.edu.ua

Наталія МАЛЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-1352-305X
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) natalia.malets@uzhnu.edu.ua

УКРАЇНСЬКА ПИСЬМОВА МОВА І ФОРМУВАННЯ НОРМ ДІЛОВОГО ЕТИКЕТУ НА ЗАКАРПАТТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ НАРОДОВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті досліджується процес становлення української письмової мови на Закарпатті наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в контексті народовської традиції та його взаємозв'язок із формуванням норм ділового етикету регіону. Окреслюються соціокультурні, політичні та мовні чинники, що впливали на запізніле проникнення української письмової мови на терени Закарпаття, зокрема вплив угорської державної політики, адміністративно-територіальної ізольованості краю та асиміляційного тиску. Проаналізовано діяльність руху будителів, який у 50–80-х роках ХІХ століття став реакцією на угорський шовінізм, однак орієнтувався на проросійську літературну традицію та церковнослов'янську мову. Вказано, що тривале домінування цієї традиції віддаляло розвиток місцевої української мовної норми та гальмувало становлення національно орієнтованого мовного простору. Зміни почалися під впливом національно-культурних процесів у Галичині та Наддніпрянщині, де поширювалися ідеї народовського руху, який утверджував українську народну мову як основу літературної, освітньої та ділової комунікації. Простежено, що перехід від проросійської до української письмової традиції позначився не лише на мові, а й на системі ділового етикету, у якій відбулися зміни у формі офіційного спілкування, документального стилю, комунікативних моделей. У статті наголошено, що формування норм ділового етикету на Закарпатті було тісно пов'язане з утвердженням української мовної ідентичності, культурної самосвідомості та зростанням національно-патріотичних настроїв. Зроблено висновки, що народовська традиція відіграла визначальну роль у переході краю до української письмової мови, заклавши підґрунтя для розвитку мовної норми, культури офіційного спілкування й формування етичних принципів ділового середовища. Отримані результати можуть бути використані у подальших студіях з історії української мови, соціолінгвістики та культури ділового спілкування.

Ключові слова: українська письмова мова, Закарпаття, народовська традиція, діловий етикет, мовна ідентичність, москвофільство, будителі, національно-культурні процеси.

Petro FERENC,

orcid.org/0009-0001-4601-5879

Candidate of Historical Sciences,

Chief Specialist of the Department of Education, Culture, Youth and Sports

Rakhiv City Council

(Rakhiv, Transcarpathian region, Ukraine) pet.ferenc65@gmail.com

Oleksandr MALETS,

orcid.org/0000-0001-7927-4335

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Hospitality, Restaurant, and Museum Management

Mukachevo State University

(Mukacheve, Transcarpathian region, Ukraine) A.Malets@mail.msu.edu.ua

Natalia MALETS,

orcid.org/0000-0002-1352-305X

PhD in of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public Health and Humanities

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) natalia.malets@uzhnu.edu.ua

THE UKRAINIAN WRITTEN LANGUAGE AND THE FORMATION OF BUSINESS ETIQUETTE NORMS IN ZAKARPATTIA AT THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES IN THE CONTEXT OF THE NARODOVETS TRADITION

This article investigates the process of the establishment of the Ukrainian written language in Transcarpathia at the turn of the 19th and 20th centuries within the framework of the Narodovets (Populist) tradition and its interrelationship with the formation of business etiquette norms in the region. Socio-cultural, political, and linguistic factors that contributed to the delayed penetration of the Ukrainian written language into the territory of Transcarpathia are outlined, particularly the influence of Hungarian state policy, the administrative-territorial isolation of the region, and assimilationist pressure. The activity of the Budyтели (Awakeners) movement, which emerged in the 1850s–1880s as a reaction to Hungarian chauvinism but was oriented toward the Pro-Russian literary tradition and Church Slavonic language, is analyzed. It is noted that the prolonged dominance of this tradition retarded the development of the local Ukrainian linguistic norm and impeded the establishment of a nationally oriented linguistic space. Changes commenced under the influence of national and cultural processes in Galicia and Dnieper Ukraine (Naddniprianshchyna), where the ideas of the Narodovets movement – which affirmed the Ukrainian vernacular as the basis for literary, educational, and business communication – gained traction. It is traced that the transition from the Pro-Russian to the Ukrainian written tradition affected not only the language but also the system of business etiquette, resulting in shifts in the form of official communication, documentary style, and communicative models. The article emphasizes that the formation of business etiquette norms in Transcarpathia was closely correlated with the assertion of Ukrainian linguistic identity, cultural self-awareness, and the rise of national-patriotic sentiment. It is concluded that the Narodovets tradition played a defining role in the region's shift toward the Ukrainian written language, laying the groundwork for the development of the linguistic norm, the culture of official communication, and the formation of ethical principles for the business environment. This research allows for a deeper comprehension of the specifics of Ukrainian linguistic culture formation in peripheral territories and the identification of factors that influenced its standardization. The obtained results may be utilized in further studies on the history of the Ukrainian language, sociolinguistics, and business communication culture.

Key words: *Ukrainian written language, Transcarpathia, Narodovets tradition, business etiquette, linguistic identity, Muscophilism, Budyтели (Awakeners), national-cultural processes.*

Постановка проблеми. Українська народна, чи як тоді її називали – руська мова (жива, розмовна) завжди була у краї функціональна як мова народу, з її локальними варіантами-говорами. Інше питання, мова письма, мова літератури, освіти, науки. Тут справді ситуація виявилася складнішою у силу декілька важливих чинників. Їх виявлення, ідентифікація може потягнути на велике монографічне дослідження. У даній розвідці побіжно роз-

глянуться гальмівні чинники запізненого проникнення української письмової мови на Закарпаття, джерела їх формування, прояв альтернативної до української письмової традиції, вплив міжнародних геополітичних та українських культурних і громадсько-політичних чинників, норми ділового етикету, зокрема, вплив національно-культурних та громадсько-політичних процесів, що відбувались у Надніпрянській (підросійській) частині

України та сусідній Галичині, часові рамки домінування проросійської письмової традиції та низки інших явищ. Коли та за яких обставин відбувся у краї той надлом проросійської письмової традиції та був започаткований новий, український, базований на народовській традиції? На це питання треба дати чітку відповідь з означенням часових рамок та обставин, які вплинули на даний процес. Найперше – це державна приналежність та адміністративна підпорядкованість земель Закарпаття до Угорщини, ще до 1867 року. Існувала певна адміністративно-державна відокремленість краю від інших українських етнічних теренів Австрійської, а далі Австро-Угорської імперії. Вона впливала на перебіг загальнокультурних, освітніх, громадсько-політичних процесів у регіоні.

Аналіз досліджень. Враховуючи фактор угорського асиміляційного тиску на українців краю у другій половині XIX – початку XX століть, що мало місце у суспільній практиці означеного періоду і дуже впливало на загальний суспільний клімат Закарпаття. Багато дослідників (Ю. Бача, В. Бірчак, М. Вегеш) пов'язують його з тим, що угорський великодержавний тиск породив опір у формі москвофільства, так званого, руху будителів. У 50-ті, а особливо у 60–80-ті роки XIX століття рух будителів набрав патріотичних захисних рис супроти державної політики угорського шовінізму, пробував творити літературу, публікувати їх у галицьких москвофільських виданнях та видавати перші місцеві друковані видання. Про це писали Я. Дашкевич, Р. Кирчів, О. Мишанич, В. Статєєва. Але ні за мовою, ні за формою, ні за змістом не були вони оперті на місцеву мовну та культурну етнічну основу, а орієнтувались на церковно-слов'янську і російську (Данилець, 2016: 161–163). Навіть якщо будителі і пробували додавати до неї певних окремих місцевих слів, створюючи своєрідне язичіє, версію проросійської письмової мови для розуміння її народними масами та називаючи її «карпатоторуським язиком» або «наречієм», вона таки залишалась чужою версією письмової традиції. Тому у краї на десятиліття задомінувала проросійська письмова традиція.

Мета статті – з'ясувати особливості формування української письмової мови на Закарпатті наприкінці XIX – на початку XX століття в контексті народовської традиції та простежити її взаємозв'язок із становленням норм ділового етикету в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Серед українців Закарпаття єдиною, мінімально освіченою верствою були представники духовенства (Дорошенко, 1992: 33). У силу своєї вузькопрофільної

освіти, корпоративних інтересів, обмеженого світогляду, відсутності у краї світського освітнього закладу греко-католицьке духовенство Закарпаття не опанувало передових європейських течій (романтизму і просвітництва) в галузі освіти, науки, культури, мистецтва, філософії, зокрема, і в мовознавстві, а отже, не було у нього сформовано і розуміння суті національної ідеї (Дорошенко, 1992: 33). Українці Закарпаття у XIX столітті не мали, за окремими винятками, своєї світської, більш освіченої інтелігенції, позаяк місцева українська шляхта асимілювалась, і тому майже цілком походила з попівської верстви. А як відомо, духовенство є особливо консервативним у питаннях мови і новаторства в культурі. З означених причин закарпатська інтелігенція швидко потрапляє під вплив російських мовно-літературних та ширших імперських ідеологічних доктрин (Бірчак, 1993: 119), з його головною конструкцією «Єдиной Русі», «Єдиного русского народа от Поппрада до Камчатки», що не сприяло швидкому утвердженню в краї природної української письмової традиції та ділового етикету. Це утвердження затягнулось на десятиліття.

Таким станом не могла не скористатися російська імперія, яка давно зазіхала на українські землі Австрійської, а з 1867 року Австро-Угорської імперії. З початку другої половини XIX століття на Закарпатті вона почала активно проводити гібридну агентурну політику підготовки до подальшої їх анексії, чи то на її термінології – «собіраніє руських земель» (Мокляк, 1990: 147; Бача, 1996: 105). Тому намагалась створити на них свої середовища впливу, чи по сучасному – 5 колону, прагнула створити відповідні настрої у тамтешнього суспільства, просувала свої наративи, щоб, коли настане час проведення «спеціальної воєнної операції», місцеве населення зустріло «освободителів» з квітами, якщо це говорити фразами українських реалій, які настали після 24 лютого 2022 року. Першими, хто потрапив під її агентурний інформаційний вплив, – це представники греко-католицького духовенства східної Галичини, Закарпаття, Пряшівщини. У Північній Буковині діяли посередництвом місцевого православно-католицького духовенства; в хід пішли пропаганда, агітація через різні дипломатичні місії, щедre субсидювання на відповідну діяльність місцевих прихильників, сприяння у цій діяльності середовищам слов'янофілів. У західні терени України потоком надходила російська література, періодичні видання, церковна література. Український закарпатський історик в діаспорі І. Жеґуц у своїй публікації «Книжка і преса – її шляхи у Закарпатті

протягом двох століть» (Жегуц, 1993: 365–367) пише, що в Пряшівській єпархіяльній бібліотеці, досліджену С. Добошем («Русские книги в городе Прешове»), знаходиться 64 титули російської літератури XVIII століття та понад 200 титулів XIX століття. Зустрічаємо там російських класиків, критиків літератури, як: Белінський, Буслаєв і Державін; істориків: Карамзіна. Ламанського, Погодіна, Іловайського. Соловйова; ідеологів російського слов'янофільства: Самаріна, Аксакова, Каткова, Кірієвського. Серед періодики відзначається «Московский вестник» та «Русский вестник», під видавництвом М. Катковим (Жегуц, 1993: 367). Зрозуміло, що не менше подібної літератури мало бути і в Мукачівській єпархіяльній бібліотеці, приватних колекціях священників-москвофілів. Вищезгаданий І. Жегуц наводить у своїй статті цікаві факти: «За свідченням д-ра Миколи Хробака, юриста з Галичини, він під час Першої світової війни квартирував як старшина австрійської армії у Великім Березнім на фарі. Яке здивування викликала в нього тоді обширна колекція російських класиків у нашого духовника» (Жегуц, 1993: 366). Він згадує, на підставі опису Миколи Кушніренка, який учителював у с. Іза, про велику колекцію російської літератури пароха даного села, відомого русофіла Івана Раковського: «після смерті І. Раковського не вдалося відтворити обсяг його бібліотеки, бо люди її розтягнули» (Жегуц, 1993: 367). А як відомо, с. Іза стало одним із центрів ствердження та поширення російського православ'я на Закарпатті у XX столітті (Данилець, 2016: 169). Форпостом російського православ'я у краї є вона і сьогодні. З цього приводу корисним буде порівняння закарпатської ситуації із ситуацією у сусідній Галичині, де також серед духовенства масово було поширено москвофільство. Однак там виникла і власна школа романтизму – «Руська трійця». Українознавчі студії та публікації цього гурту, зокрема видання першої книжки народною мовою – «Русалка Дністрова», створили стійку національну традицію (Кирчів, 1990: 24–33, 329–338). Передова галицька інтелігенція, на відміну від закарпатської, опираючись на традиції «Руської трійці», здобутки революційної пори 1848–1849 рр., зуміла опертись у культуротворенні на народні етнічні корені, почала орієнтуватися на народну розмовну мову та її діловий етикет. Ця суспільно-політична течія отримала назву «народовський рух». На Закарпатті ж з другої половини і аж до кінця 80-х років XIX століття майже вся інтелігенція перейшла в табір москвофілів та проросійської письмової традиції (Дашкевич, 1991: 210–211).

Суспільна ситуація в краї у 50–80-х рр. XIX століття, зокрема, масове захоплення інтелігенцією русофільством, агентурна діяльність тут російських урядових і неурядових кіл та, відповідно, привнесення на Закарпаття проросійської письмової традиції. У започаткуванні на Закарпатті народовського напрямку необхідно розглянути два важливих аспекти. Теоретичної декларації щодо приналежності закарпатців до українського народу та, власне, філологічної практики, реального застосування народовської письмової традиції. Так, низка закарпатських діячів XIX століття: істориків, мовознавців, письменників, етнографів, починаючи від І. Базиловича і завершуючи А. Кралицьким, стверджували, що закарпатці належать до українського народу («І наша Угорська Русь разом з Галичиною належить до малоруської гілки слов'янського племені», А. Кралицький) (Майор, 2015). Але, стверджуючи, що закарпатці належать до українського народу («малоросійської гілки») ще не означало визнання його (українського народу) етнічно самодостатнім, історично суб'єктивним, а його живу розмовну мову самостійною та повноцінною для використання у письмі, літературі, науці. А до того, таке твердження ще не суперечило відомій імперській тріаді про триєдиний «руський» народ. Сам же Кралицький на письмі також послуговувався ще тим же язичієм. Хоча, у силу контактів з відомими українськими громадсько-політичними та літературними діячами (М. Драгоманов, І. Франко, О. Русов), будучи знайомий уже з творами українських письменників (Жегуц, 1993: 370; Дашкевич, 1991: 202), він був найбільш україноцентричний з плеяди закарпатських будителів. У філологічному плані першопрохідцем у запровадженні на Закарпатті нової, проукраїнської народовської традиції, без сумніву, можна вважати відомого закарпатського педагога, мовознавця, перекладача, укладача підручників для народних шкіл Закарпаття 1881–1890 років – Василя (Ласла) Чопея (Барань, 2021). Він перший із закарпатців, хто вважав самостійність української мови, яка має право на розвиток і функціонування. У 1883 році в Будапешті був виданий укладений ним «Русько-мадярський словарь» (Майор, 2015). Для Закарпаття, для подальшого розвитку його мовно-філологічної письмової традиції це було революційне видання. За своїм значенням, впливом на розвиток письмової традиції краю, його можна порівняти навіть із виданням «Русалки Дністрової» для Галичини. В. Чопей у своєму «Словнику» вперше оперся на пласт живої народної лексики, запозичення лексичного матеріалу з

інших українських теренів (Барань, 2021). Видання мало непересічне значення, навіть, якщо у даному словнику були використані російські слова. Це був маркер для трансформації письмової традиції Закарпаття і для політики офіційного Будапешту. Урядові кола почали реагувати на доробок В. Чопея, який користувався у педагогічних і мовознавчих колах Угорщини авторитетом (Барань, 2021). Це стосується навчальної літератури (підручників) для народних шкіл, преси у 90-х роках XIX – початку XX століть. На політику Угорського королівства щодо використання мови письма для закарпатських українців (закарпатських русинів) вплинула геополітична ситуація в Центральній Європі, загострення відносин між російською імперією та Австро-Угорщиною. Нео-зброєним оком було видно агентурну підривну діяльність царської росії на території українських земель австро-угорської держави. Відень це добре бачив, розумів рівень небезпеки і тому сприяв укладенню угоди у 1890 році між народовцями Галичини і польським національним рухом, відомої під назвою «Нова ера». Цю угоду не варто розглядати у звуженому форматі, лише як українсько-польське порозуміння. Австрійський уряд свідомо пішов на укладення даної угоди задля ослаблення впливу російської 5 – колони – москвофілів. Намісник Галичини Казимир Бадені пообіцяв, що австрійський уряд підтримуватиме національний розвиток галицьких українців за умови їхньої лояльності та боротьби з москвофільством (Аркуша, 2021: 27). Урядовим колам Угорщини Відень мусив довести агресивні плани царської росії, щоб остання скорегувала свою політику на Закарпатті та Пряшівщині щодо москвофілів, які не приховували своїх надій на росію. Зітхання останніх на Закарпатті, «коби нас забрала росія», добре описав Михайло Драгоманов (Дашкевич, 1991: 212). Даний геополітичний чинник відіграв роль у певній зміні підходу будапештського уряду до норм «руської» (української) писемності. Наведені факти, витяги з текстів шкільної літератури, періодичних видань засвідчують, що у 90-х роках XIX століття та початку XX в краї відбулася суттєва зміна у застосуванні письмової мови. Від, майже російської, або дуже зросійщеної письмової практики, яка застосовувалась у 60–80-ті роки XIX століття, відбувся перехід до більш наближеного варіанту народної розмовної мови, яке отримало назву народовської письмової традиції. Народовські тексти галицьких видань і закарпатських різнилися між собою. Закарпатська народовська письмова практика була не тільки більш запізніла в часі у порівнянні з галицькою, але й

відмінна за філологічною суттю. І не в тому полягає відмінність, що застосовувалась місцева вимова чи місцева лексика, а в тому, що письмова практика залишала у собі набагато більше русизмів, церковно-слав'янзмів, зокрема тієї ж церковно-слов'янської літери – Ъ, ъ (ять), що застосовувався в царській росії, російських слів, російських літер, звуків. Хоча російським словам часто надавалась українська фонетична вимова. Наприклад, російське слово «правІтєльство» (уряд) в закарпатській народовській версії читалось як «правИтєльство». Далі використовувався етимологічний правопис, чи точніше, церковно-етимологічний правопис. Правлячі кола Угорщини не були зацікавлені у застосуванні варіанту письмової мови, який у цих роках уже утвердився в Галичині з фонетичним правописом, адже вони прагнули сформувати окремішню ідентичність, яку означили як «угро-руський народ», що немає нічого спільного з українцями на схід від Карпат (Мишанич, 1994: 218). Розвиток загальної соборницької ідентичності українців, загальної української культури, загальної літературної мови суперечив планам проведення національної політики Будапешту щодо неугорських народів країни, зокрема його асиміляційним планам. Тому, мабуть, мала бути і відмінність у письмовій практиці між русинами Галичини і русинами Закарпаття. А ще, свідомо ізоляція краю угорською адміністрацією від культурних впливів з тієї ж таки Галичини (Клочурак, 1992: 20). На Закарпатті існувала триваліша традиція застосування проросійської письмової мови. Москвофільство в краї у 50–80 роки було монопольним і більш ретроградним, навіть у порівнянні з сусідніми землями Австро-Угорщини (Дашкевич, 1991: 222). Тому воно таки наклало свій відбиток і на народовську письмову практику. Повне нехтування тривалою проросійською письмовою традицією було майже неможливим, наявний дефіцит інтелектуальних національних сил у краї. Якщо Галичина була підсилена зусиллями, кадрами наддніпрянців, чого вартує лише одна постать Михайла Грушевського, то до Закарпаття такої системної допомоги не доходило (Ференц, 205: 131). Вартує підкреслити різницю в соціальній базі народовців Галичини і Закарпаття. Якщо в Галичині український національний рух уже у 80-х роках XIX століття переходить до світської інтелігенції, то на Закарпатті ще й на початку XX століття він знаходиться в руках духовництва. Це безпосередньо вплинуло і на правописні уподобання. Навіть Августин Волошин на початку XX століття обстоював етимологічний правопис та заперечував фонетичний (Майор, 2015). Біль-

шість народів краю належала до числа духовенства і тим самим була прив'язана до церковнослов'янської писемної традиції. Але применшувати, знецінювати значення тих досягнень в утвердженні в краї у 90-х роках XIX століття та початку XX століття нової народовської письмової традиції, більш наближеної до народної розмовної мови, в жодному випадку не варто. Фактично тоді відбувся перелом, відхід від цілковито проросійської письмової традиції. Це створило базу для наступного етапу у письмовій традиції Закарпаття – поступового запровадження у письмову практику фонетичного правопису, загальної української літературної мови в освіті, літературі, періодиці, науці, який відбувся уже у наступному періоді – 20–30 роках XX століття та цілковито завершився в добу УРСР.

Щоб дати обґрунтовану відповідь щодо чинників, які сприяли злам проросійської письмової традиції необхідно коротко оглянути і стан освітнього, національно-культурного, національно-політичного руху у Наддніпрянській Україні та сусідній Галичині та їх вплив на процеси у Закарпатті. Він активізувався саме з 90-х років XIX століття. Поки народовство там пленталося у хвості русофільства, не маючи ні належної організаційної бази, ні серйозних ідейно-теоретичних здобутків, ні достатньої кількості кадрового потенціалу впливи українофілів були обмежені. Але в 90-х роках XIX століття – початку XX століття в українському національному русі в Галичині та Наддніпрянщині відбуваються якісні зрушення. Дуже суттєво зміцнів організований громадсько-політичний рух. Скрізь була розбудована мережа «Просвіт», засновані українські політичні партії, товариства: «Пласт», «Січ», «Сокіл», діяло «Наукове товариство імені Тараса Шевченка» (НТШ), яке по факту функціонувало як академія наук та різного роду допомогіві товариства (кредитні та господарські спілки), які опосередковано теж індукували громадсько-політичну сферу на національному ґрунті. Українська громада проводила своїх представників до краєвого сейму та Австрійського парламенту. Таке загальне підсилення українського національного руху мало прямим своїм наслідком послаблення впливів русофільського руху в Галичині і Північній Буковині. Не зачепити цей процес Закарпаття не міг – русофільство дало тріщину. Велику роль у цьому відіграла і місіонерська діяльність Івана Франка, Степана Томашівського, Михайла Драгоманова та особливо Володимира Гнатюка (Мишанич, 1994: 133–140, Хланта, 1992: 321–325). Серед закарпатців з'явилися особи, що почали критично

оцінювати здобутки русофільства, науково підходити до пам'яток літератури краю. У цій ділянці особливо виділився Гіядор Стрипський, а також Августин Волошин, Ласло Чопей, Юрій Жаткович та ряд інших діячів (Мазурок, 1993: 216–221). Цікавою є інформація про вплив на формування світогляду Августина Волошина: відвідання ним наприкінці XIX ст. м. Львова, де він побував кілька разів. Поїздки до цього старовинного українського міста зробили справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Його шокувала величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписав цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між Августином Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти» (Вегеш, 2002: 420).

Як уже вище зазначено, у Східній Галичині і Наддніпрянській Україні у кінці XIX – початку XX століть відбулися якісні зрушення в українським національним русі. Це спричинило об'єктивний вплив на Закарпаття, а з другого боку і потяг самих закарпатців до української національної ідеї, в її національно-культурному та філологічному і мовознавчому плані зокрема. Проникнення її на територію колишньої Угорської Русі стало фактором об'єктивним, оскільки виріс потенціал українського національного руху в інтелектуальній (науково-теоретичній), громадсько-культурній і політичній площинах. Цьому явищу не змогли протистояти ні угорський режим, ні карпатські гори, ні заскорузлі стереотипи закарпатських москвофілів.

Висновки. Шлях української письмової мови на Закарпатті був складний, тривалий у часі і повільний у своєму темпі. Сформована за допомогою царської росії у 50–80-х роках XIX століття москвофільська течія була тут особливо потужною. Вона сформувала у краї проросійську письмову традицію. Її злам був тривалим і доволі тяжким. Підриг цієї письмової практики, якби це парадоксально не звучало, відбувався і за допомогою урядової політики Будапешту, найперше у освітній галузі з 90-х років XIX століття. І робила це вона не з благодійних намірів, а з безпекових. На наш погляд, це був відгомін політики «Нової ери» 1890 року укладений у Львові, як наслідок напружених російсько-австро-угорських відно-

син. З цього часу у мовознавчій письмовій практиці Закарпаття відбувається перехід до ширшого застосування народної розмовної лексики, ширшого застосування української абетки. Цей перехідний період іменуємо як народовський період у письмовій практиці Закарпаття, який тривав до періоду включення його до складу Чехословаччини і, навіть більше, аж до тридцятих років ХХ століття. Письмова народовська практика Закарпаття 90-х років ХІХ – початку ХХ століття, хоч і була великим поступом вперед, вона була відмінна від галицької, містила багато нашарувань попередньої москвофільської традиції. Серед місцевої інтелігенції у цей період формується

вузький прошарок осіб, які критично оцінили «здобутки» москвофільства, включилися в діяльність на засадах народовства. Одним із першим був Василь (Ласло) Чопей, який у 1883 році видав дуже важливий для подальшого розвитку народовської письмової традиції краю словник «Русько-мадярський». Важливим зовнішнім каталізатором для активізації процесу з впровадження української письмової традиції на Закарпатті був якісний зріст українського національного руху, розвиток української мови, української літератури, загалом культури, науки, зокрема суспільних дисциплін і особливо історії України в означений період у Наддніпрянській Україні та Галичині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркуша О. Енциклопедія Сучасної України. / ред. кол. І.М. Дзюба, А. Жуковський, М.Г. Железняк; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. Т. 23.
2. Барань Є. З історії лінгвоукраїністики в Угорщині (мовознавча діяльність Ласлова Чопея). *Studia Slavica*. 2020. Т.65. С. 1-13. URL:<https://akjournals.com/view/journals/060/65/1/article-p1.xml>
3. Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті до середини ХІХ століття. Словацьке педагогічне товариство, відділ української літератури в Пряшеві. Пряшів. 1961. 271 с.
4. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Карпати. Ужгород. 1993. 192 с.
5. Вегеш М. Чучка П. Августин Волошин – президент Карпатської України. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Карпати. Ужгород. 2002. С. 412-454.
6. Гашпар Я. Руська читанка для другої класи народних шкіл. (матеріали домашнього (родинного) архіву Петра Ференца). Будапешт. 1891. 175с.
7. Данилець Ю. Православний рух на Закарпатті на початку ХХ століття (на матеріалах румунського походження). Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Satu Mare. 2016. С.161-171.
8. Дашкевич Я.Р. Михайло Драгоманов і Закарпаття. Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: зб. наук. пр. Наукова думка. Київ. 1991. С. 200-231.
9. Дорошенко Д. Угорська Україна. Срібна Земля. Ужгород. 1992. 59 с.
10. Жегуц І. Книжка і преса – їхні шляхи у Закарпаття протягом двох століть. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). Ужгород. 1993. С. 365-374.
11. Кирчів Р.Ф. Етнологічно-фольклористична діяльність "Руської трійці". Наукова думка. Київ. 1990. 344 с.
12. Клочуряк С. До волі. Ужгород, 1992. 82 с.
13. Мазурок О.С. Проблеми української мови у листуванні Ю.К. Жатковича з В. Гнатюком. Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали науково-практичної конференції. (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С.216-221.
14. Майор Р.І. Русофільство на Закарпатті в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, розвиток та ідеологія. 2015. <https://cyberleninka.ru/article/n/rusofilstvo-na-zakarpatie-vo-vtoroy-pолоvine-xix-nachale-hh-v-zarozhdenie-razvitiye-i-ideologiya/viewer>
15. Мишанич О.В. "Карпаторусинство", його джерела і еволюція у ХХ ст. Карпати нас не розлучать: літературно-критичні статті і дослідження. Київ, 1994. С.212-252.
16. Мокляк Я. Православ'я в Галичині – політичні аспекти. Зустрічі Варшава, 1990. №1-2. С. 147-154.
17. Статєєва В.І. Мовні питання на сторінках закарпатської періодики ХІХ – початку ХХ ст. (до 1919 р.). Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). Ужгород. 1992. С. 287-292.
18. Хланта М.І. Значення наукової діяльності В. Гнатюка у формуванні української мовної свідомості на Закарпатті. Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). Ужгород. 1992. С. 321-325.
19. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття. Карпатська вежа. Мукачеве. 2005. 216 с.
20. Ференц П. Іван Жегуц та його «Книжка і преса – їхні шляхи у Закарпаття протягом двох століть». <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/217496-Ivan-ZHeguts-ta-ioho-Knyzhka-i-pres-a---ikhni-shliakhy-u-Zakarpattia-protiahom-dvokh-stolit>
21. Ференц П. Українська мова у шкільництві на Закарпатті австро-угорського періоду. <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/233187-Ukrainska-mova-u-shkilnytstvi-na-Zakarpatti-avstro-uhorskoho-periodu-DOKUMENT>

REFERENCES

1. Arkusha O. (2021) Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine] / red. kol. I.M. Dziuba, A. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2021. T. 23. [in Ukrainian].
2. Baran Ye. (2020) Z istorii linhvoukrainistyky v Uhorshechyni (movoznavcha diialnist Laslova Chopeia). [From the history of Ukrainian linguistics in Hungary (linguistic activity of Laszlo Chopey)]. *Studia Slavica*. 65, 1–13. URL: <https://akjournals.com/view/journals/060/65/1/article-p1.xml>
3. Bacha Yu. (1961) Literaturnyi rukh na Zakarpatti do seredyny XIX stolittia. [Literary movement in Transcarpathia until the mid-19th century]. *Slovatske pedahohichne tovarystvo, viddil ukrainskoi literatury v Priashevi*. Priashiv. 271. [in Ukrainian].
4. Birchak V. (1993) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy. [Literary aspirations of Subcarpathian Rus]. *Karpaty. Uzhhorod*. 192. [in Ukrainian].
5. Vehesh M., Chuchka P. (2002) Avhustyn Voloshyn – prezident Karpatskoi Ukrainy. [Augustyn Voloshyn – President of Carpathian Ukraine. They defended Carpathian Ukraine: Essays on the history of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians]. *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu: Narysy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukrainsiv*. *Karpaty. Uzhhorod*. 412–454. [in Ukrainian].
6. Hashpar Ya. (1891) Ruska chytanka dla druhoi klasy narodnykh shkol. [Ruthenian reader for the second grade of public schools. From the private archive of Petro Ferents]. *Materialy rodynnoho arkhivu Petra Ferentsa*. *Budapest*. 175. [in Ukrainian].
7. Danylets Yu. (2016) Pravoslavnyi rukh na Zakarpatti na pochatku XX stolittia (na materialakh rumunskoho pokhodzhennia) [Orthodox movement in Transcarpathia at the beginning of the 20th century (based on Romanian sources)]. *Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istorii ta suchasnist. Satu Mare*. 161–171. [in Ukrainian].
8. Dashkevych Ya. R. (1991) Mykhailo Drahomanov i Zakarpattia. [Mykhailo Drahomanov and Transcarpathia]. *Shtrykhy do naukovoho portreta Mykhaila Drahomanova: zb. nauk. pr. Naukova dumka*. Kyiv. 200–231. [in Ukrainian].
9. Doroshenko D. (1992) Uhorska Ukraina. [Hungarian Ukraine]. *Sribna Zemlia*. Uzhhorod. 59. [in Ukrainian].
10. Zhehuts I. (1993) Knyzhka i pressa – yikhni shliakhy u Zakarpattia protiahom dvokh stolit. [Books and press – their paths into Transcarpathia over two centuries. Culture of the Ukrainian Carpathians: traditions and modernity]. *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. (Uzhhorod, 1-4 veresnia 1993 roku)*. *Uzhhorod*. 365–374. [in Ukrainian].
11. Kyrchiv R. F. (1990) Etnolohichno-folklorystychna diialnist "Ruskoi triitsi". [Ethnological and folkloristic activity of the "Ruthenian Trinity"]. *Naukova dumka*. Kyiv. 344. [in Ukrainian].
12. Klochuriak S. (1992) Do voli. [To Freedom]. *Uzhhorod*. 82. [in Ukrainian].
13. Mazurok O. S. (1993) Problemy ukrainskoi movy u lystuvanni Yu.K. Zhatkovycha z V. Hnatiukom. [Problems of the Ukrainian language in the correspondence between Yu. K. Zhatkovych and V. Hnatiuk]. *Ukrainska mova na Znarpatti u mynulomu i sohodni: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. (Uzhhorod, 5-6 travnia 1992 roku)*. *Uzhhorod*. 216–221. [in Ukrainian].
14. Maior R. I. (2015) Rusofilstvo na Zakarpatti v druhiï polovyni XIX – na pochatku XX st.: geneza, rozvytok ta ideolohiia. [Russophilism in Transcarpathia in the second half of the 19th – early 20th centuries: genesis, development and ideology]. <https://cyberleninka.ru/article/n/rusofilstvo-na-zakarpattie-vo-vtoroy-polovine-xix-nachale-hh-v-zarozhdenie-razvitiie-i-ideologiya/viewer>
15. Myshanych O. V. (1994) "Karpatorusynstvo", yoho dzherela i evoliutsiia u XX st. ["Carpatho-Ruthenianism", its origins and evolution in the 20th century]. *Karpaty nas ne rozluchat: literaturno-krytychni statii i doslidzhennia*. Kyiv. 212–252. [in Ukrainian].
16. Mokliak Ya. (1990) Pravoslavia v Halychyni – politychni aspekty, [Orthodoxy in Galicia – political aspects]. №1–2. *Zustrichi Varshava*, 147–154. [in Ukrainian].
17. Statieieva V.I. (1992) Movni pytattia na storinkakh zakarpatskoi periodyky XIX – pochatku XXst. (do 1919 r.). [Language issues on the pages of Transcarpathian periodicals of the 19th – early 20th centuries (until 1919)]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 5-6 travnia 1992 roku)*. *Uzhhorod*. 287–292. [in Ukrainian].
18. Khlanta M. I. (1992) Znachennia naukovoï diialnosti V. Hnatiuka u formuvanni ukrainskoi movnoi svidomosti na Zakarpatti. [The significance of V. Hnatiuk's scientific activity in the formation of Ukrainian linguistic consciousness in Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 5-6 travnia 1992 roku)*. *Uzhhorod*. 321–325. [in Ukrainian].
19. Ferents P. (2005) Etnonatsionalna oriiantatsiia ukrainsiv Zakarpattia 20-30-ti roky XX stolittia. [Ethno-national orientation of Ukrainians of Transcarpathia in the 1920s–1930s]. *Karpatska vezha, Mukachevo*. 216. [in Ukrainian].
20. Ferents P. (2021) Ivan Zheguts ta yoho «Knyzhka i pressa – yikhni shliakhy u Zakarpattia protiahom dvokh stolit» [Ivan Zhehuts and his "Book and Press – Their Paths into Transcarpathia over Two Centuries"]. <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/217496-Ivan-ZHeguts-ta-ioho-Knyzhka-i-presa---ikhni-shliakhy-u-Zakarpattia-protiahom-dvokh-stolit>
21. Ferents P. (2022) Ukrainska mova u shkilnytstvi na Zakarpatti avstro-uhorskoho periodu. [Ukrainian language in schooling in Transcarpathia during the Austro-Hungarian period]. <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/233187-Ukrainska-mova-u-shkilnytstvi-na-Zakarpatti-avstro-uhorskoho-periodu-DOKUMENT>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025